

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ЕТИМОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ.

У Державному стандарті початкової освіти основним завданням вивчення української мови визначено встановлення і розвиток мотивації навчання рідної мови, що підпорядковується вихованню мовної особистості, яка свідомо володіє усною й писемною формами мовлення.

У період впровадження української мови як державної ставлення до мови набуває особливої актуальності й гостроти. Уроки української мови викликають особисту зацікавленість тоді, коли стимулюється прагнення школяра проникнути в досліджуване питання глибше за допомогою особливо яскравих, емоційно поданих фактів, ефективних мовних дослідів, коли заохочується потяг дитини займатися предметом свого інтересу.

Без розуміння факторів впливу на інтерес до мови неможливо на науковій основі керувати процесом її вивчення, оскільки зовнішній вплив так чи інакше, але завжди переломлюється через внутрішній світ особистості .

Українська мова як навчальний предмет у початкових класах має свою специфіку. Вона зумовлена не лише особливостями інформації, а й характером її сприймання, що, в свою чергу, впливає на своєрідність організації навчального процесу і результати діяльності школярів. Таким чином, фактори інтересу до навчання мови знаходять тут своє реальне вираження. Завдання методики як науки дослідити їх. Вивчення мови в початковій школі – це насамперед навчання всіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), монологічного і діалогічного мовлення, збагачення словникового запасу, засвоєння найважливіших норм культури спілкування; ознайомлення з елементами мовної системи, що в свою чергу впливає на загальний розвиток особистості – інтелектуальний, емоційний, естетичний, моральний, – на виховання любові до Батьківщини.

У сучасній практиці під час вивчення української мови в початкових класах існує кількісний підхід до знань. Звертається увага переважно на запам'ятовування найважливіших орфограм, правил пунктуації. Безумовно, формування граматичних понять, запам'ятовування правил написання – необхідні умови вивчення мови. Але якщо за знаннями не бачити особистості дитини, – її морального та інтелектуального розвитку, тих інтересів, які спричиняють її навчання, – такий підхід до вивчення мови в початковій школі не може бути науково виправданим. У новій школі не повинно мати місце зайве теоретизування, вербальне заучування граматичних положень і правил. Процес навчання має здійснюватися в певній системі на основі комунікативно-діяльнісного підходу. З цього погляду шкільний предмет **українська мова** повинен вивчатися в двох вимірах – як невід'ємний фактор формування особистості дитини і як мовознавча наука.

Ще Ушинським була передбачена триєдина мета вивчення рідної мови:

- розвивати в дітей ту вроджену душевну здатність, яку називають даром слова;
- ввести дітей у свідоме володіння скарбами мови;
- допомогти дітям засвоїти логіку цієї мови, граматичні закони в їх логічній системі й послідовності.

Мова – основа духовного життя нації. Українська ж зі своєю звуковою яскравістю, лексичним багатством, емоційно-філософською глибиною, максимальним злиттям форм змісту належить до найрозвиненіших мов світу.

Аналіз української лексики з огляду її походження, що передбачає з'ясування генетичного складу, основних шляхів формування від першоджерел до сучасного функціонування, і є предметом **етимології**. Як наука, етимологія зародилася в давньогрецькій філософії, сам термін етимологія ввели в науковий обіг стоїки – представники філософської грецької школи (IV ст. до н.е. – II ст. н.е.), стверджуючи, що нема такого слова, для якого не можна було б вказати певного походження. Сучасна лінгвістика визначає предметом етимології:

- вивчення походження й розвитку слів;
- пояснення походження якогось слова зіставленням його зі спорідненими словами тієї самої або інших мов;
- розгляд первісної форми й значення слова.

Ознайомлення з походженням слова, зі значенням його назви дає змогу вчителю зацікавити дитину мовними скарбами, виховує в неї бережливе ставлення до кожного слова, спонукає задуматися над ним. А відкрита таємниця викличе почуття гордості за рідну мову, бажання вивчати її.

Учитель же зможе не голими та абстрактними закликами до учнів вчити рідну мову, а мудрістю самого слова виховувати в дітей потребу вивчати її, і оволодівати нею, зуміє розкрити комунікативний, орієнтований на спілкування, на вплив, дію, сприймання слова, зміст мовного навчання й виховання.

Етимологічна робота зі словом, або етимологізація слова має також велике загальнокультурне значення у вивченні рідного слова. Вона допомагає учням побачити мову як суспільне явище.

Тому в поняття інтерес до мови ми вкладаємо ширший зміст, аніж вибіркоче ставлення до предмета, розглядаючи його в контексті виховання особистості, формування її багатого духовного світу, мотивів і потреб. Пізнання первісного і значення слова спонукає молодших школярів користуватися словом не лише як засобом комунікації, а й як скарбницею знань, інформації, почуттів та емоцій.

За останні роки державності України, у зв'язку з визначенням концепції мовної освіти, значно підвищився як теоретичний, так і практичний рівень уроків української мови в початковій школі. Але вони все-таки потребують значного якісного удосконалення в методичній організації, у виборі та запровадженні нових технологій, за якими у вивченні рідної мови домінуватиме не лише освоєння граматики, а й робота зі словом як мовною одиницею, яка сприяє розвитку інтелекту дитини, її мовлення і мислення.

Навчання з інтересом має безліч переваг. Воно сприяє розвитку в дітей саморегуляції; і потрібно прагнути зробити навчальний процес не тільки розумним, а й цікавим.

З цією метою на уроках рідної мови у першому та другому класах можна використовувати такі види етимологічних вправ для пропедевтичного розуміння етимології лексичного значення слів.

Пропедевтичне вивчення етимології лексичного значення слова доречно здійснювати трьома етапами:

А. Учитель сам повідомляє походження слів, використовуючи цікавий матеріал.

Б. Учні під керівництвом учителя знаходять підказку у запропонованому змісті навчання і самі вчать пояснювати походження лексеми.

В. Дітям подасться для аналізу такий зміст навчання, у якому лексика має «прозору» етимологію.

При виконанні таких вправ учитель має дбати про доступне і цікаве пояснення походження слів. Розповідь учителя не повинна бути тривалою. Щоб зацікавити учнів, можна розповідь поєднати із загадуванням загадок, показом ілюстрацій, предметів, про які йде мова.

А

Дятел

– Подумайте, про якого птаха мовиться?

*Вірно людям я служу,
їм дерева стережу.
– Хто ж це такий?*

*Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників ним добуваю.
– Так, це дятел.*

А назва його пішла від слов'янського слова, яке означало «той, хто довбає». А чому його так називають, ви, напевне, вже здогадалися. Птах тому так зветься, бо він довбає кору дерев, знищує комах.

Слон

А чи знаєте ви, як утворилося це слово? Можна припустити, що воно виникло від слов'янського дієслова «слонятися». Але це не так. Прийшло це слово до нас з давніх часів. У перекладі з тюркської мови воно означає «лев». Чому ж слона назвали левом? Слонів до нас привозять з інших країн. Раніше люди їх ніколи не бачили і тому змішували назви «заморських» тварин. В результаті помилки **слон** і по сьогоднішній день носить таку назву.

Страус

– Відгадайте загадку: *Хто це йде до нас такий довгоногий і стрункий. Чорно-білий, дуже гарний, хоч літати незугарний? Та хоч він і не літає, - як біжить, переганяє і верблюда, і коня, і машину доганя...*

– Правильно, це **страус**. Слово страус у перекладі з грецької мови означає «птаха».

Пінгвін

А чи знаєте ви, що свою назву **пінгвін** одержав від латинського слова «пінгус», що означає «жирний».

Айстра

Айстра – від німецького слова «астер», що означає «зірка». Придивіться до цих квітів, коли вони ростуть на клумбі. Хіба не нагадують вони розкидані по небу зірки?

Конвалія

Пізньої весни у лісі можемо зустрітися зі скромною і ніжною квіткою. Послухайте про неї загадку і відгадайте, що це за рослина:

*Дзвіночки-перлинки на ніжці тонкій,
Такі запашині і тендітні такі.*

*В широкому листі, немов у гіллі,
Ховають від сонця голівки малі.*

Назва цієї квітки – конвалія, і утворена вона від повного латинського терміну «конваліярія майаліс», що означає: «лілія, яка цвіте в лісі у травні».

Тюльпан

– Про яку квітку йде мова в загадці:

*Я гордо голову тримаю
І перед вітром не схиляю.
Я жовтий, білий, полум'яний*

*І, наче яблуко, рум'яний.
В саду я квітну навесні,
Скажи, яке ім'я мені?*

– Так ця квітка має назву тюльпан. Походить вона від персидського слова «тюрба», «чалма», «пов'язка на голову». Отже, назва появилася за схожістю.

Орхідея

Орхідея в перекладі українською мовою означає «глечик, горщик», бо форма квітки нагадує цей посуд.

Гладіолус

Слово гладіолус запозичене з латинської мови, означає «маленький меч». Так назвали цю квітку за форму листка, що нагадує меч. Це слово було відоме нашим предкам ще в XVI столітті під назвою гладіолова трава, у перекладі з грецької мови – «полум'я». В Україні ці квіти звать полум'яниками.

Маргаритки

Довідатись, чому квіти зуться маргаритками, ви зможете самі, коли послухаєте віршик:

*Запитала в мами Ритка:
«Чому зветься маргаритка
ця маленька ніжна квітка?
На пелюсточці росинка,
А пелюстка – мов перлинка».*

*Каже мама їй: «Дитино,
Слово це прийшло з латини –
Маргарита - це перлина.
А на неї схожа квітка.
Так і зветься – «маргаритка».*

Пояснення походження жіночих імен

Сьогодні ми з вами здійснимо подорож у Країну імен. У X столітті в нас з'явилися **Марини, Олени, Зої, Валентини**. А що вони означають, вам допоможе дізнатися ось такий вірш:

*Допитлива дівчинка наша **Наталка**,
її називають **Наталка-питалка**.
Питає Наталка: «Чому я так звуся?
І чому **Мариною** зветься мамуся?
Найкраща подружка моя – Катерина,
А в класі у нас і **Оксана, й Ірина,**
І Зоя, і Соня, і Клара, й Галина,
Лариса, Олена та ще й Валентина!»*

*Із Греції й Риму, із Заходу й Сходу
Вони нам дістались від різних народів.
А що вони значать, – послухай,
дитино:
Галина – спокійна, міцна – **Валентина**,
Наталія – рідна, морська – то **Марина**,
А **Зоя** – життя, **чистота** – Катерина.
Оксана – чужа, ну, а мир – то **Ірина**,*

*«Імення ці давні, - вчителька каже. –
Із Греції й Риму, із Заходу й Сходу*

*Олена – то світла, Лариса – то чайка.
Усе зрозуміла, мала запитайко?*

Пояснення походження чоловічих імен

Ми дізналися, що означають жіночі імена, а про значення чоловічих вам розкаже ось такий вірш:

*Ось Костя, наприклад,
це значить постійний,
Кирило господар
і мужній – Сашко,
Степан – це вінок,
а бадьорий – Гришко.
А Петрик – то камінь,*

*хоробрий – Андрій,
Найбільший – Максим,
захисник – Олексій.
Дали імена нам чужі племена.
А наші ти знайдеш
із коренем -слав-.
Дивись: Святослав, Владислав,
Мирослав.*

Пояснення походження прізвищ

Ви вже здійснювали подорож у Країну імен, а сьогодні здійснимо подорож у Країну прізвищ.

Послухайте вірш, спробуйте самостійно розкрити значення прізвищ, згаданих у ньому:

*Ким наші прадіди були,
Нам прізвища розповіли.
У кожнім класі, в кожній школі
Кравців і Гончарів доволі.
Шевців, Ткачів і Бондарів,
Килимників і Снісарів,
Кушнір є, Линник, Золотар,
Котляр, Тютюнник і Ківшар.
Хто краяв сукні, став Кравець,
Хто шив взуття, прозвали Швець.
Котли виготовляв Котляр,*

*А ківшик для води – Ківшар.
Кушнір кожухи добре шив,
А Снісар дерево різьбив.
Для сала бодню збив Бодняр,
Горшки випалював Гончар.
Для суден линви чи канати
Робили Линники, мій брате.
Цирульник бороди голив,
Калашник калачі ліпив.
Трудились з ранньої зорі
Землі твоєї трударі.*

Яких тільки прізвищ на світі нема:

І Вечір, і Ранок, Мороз і Зима.

Хоробрий мисливець із вовком змагався,

*На все життя потім **Убийвовком** звався.*

*Сміливий – **Орел, а чи Сокіл, чи Тур.***

*Якщо полохливий – то **Заєць** чи **Щур.***

*Був добрий – то **Голуб, Добрій, Добродій,***

*А хитрий – то **Лис, чи Хитрун, чи Крутій,***

***Індик** – гордовитий, а **Півник** – хвастун,*

*Був хлопець смішливий – назвали **Чмихун.***

Б

Такі вправи будуються на матеріалі, що містить «підказку» для пояснення етимології слів, їх виконання можна організовувати у формі змагань: хто швидше розкриє таємницю походження слова. Звичайно, тут теж можуть бути використані загадки, ілюстрації, прислів'я.

Буряк

Якщо хочете дізнатися, чому буряк так назвали, уважно послухайте маленький вірш:

*Місяць не один мене,
Доки виростиш мене.*

*Вимагаю я турботи,
Звусь в арабів батько поту.*

– Отже, хто може пояснити, звідки прийшло до нас слово буряк? Чому його так назвали?

Редиска

– Хто дізнається першим, про який овоч іде мова в загадці:

*Я кругленька, червоненька,
З хвостиком тоненьким.
На городі мене рвуть,*

*Мене ріжуть, мене труть
І до столу подають.
Як мене в народі звать?*

Послухайте, що розповіла про себе сама **редиска**:

*Я у Франції вродилась,
В цілїм світі полюбилась.*

*Означаю – корінець.
Ось і загадці кінець.*

Соняшник

Серед українських назв рослин є слова, відомі всім. І коли дібрати до них «сімейку слів», то легко можна встановити їх походження.

Спробуйте відгадати, хто в загадці про себе так говорить:

На сонечко я схожий і сонечко люблю.

До сонця повертаю голівоньку свою

Стою стрункий, високий, в зелених шатах я,

І золотом убрана голівонька моя.

– То чому **соняшник** таку назву має? Поясніть?

Капуста

Свою назву капуста пояснює так:

*Ось вам відповідь жива:
Капут – значить голова.*

*«Капуціо» італійське –
Це капуста українська.*

Помідор

Якщо хочете дізнатися про походження назви помідор, послухайте такий вірш:

*Ми з Італії прийшли,
Там і назву нам дали.
Подивись, які ми гожі,*

*З яблуками трохи схожі,
Ось тому й назвались ними,
Яблуками золотими.*

Лебідь

Відгадайте, про яких птахів йде мова в загадці.

<i>– Що це ще за чудеса? Подивись, яка краса! Птахи дивляться у воду На свою чудову вроду,</i>	<i>Легко змахують крильми, Ніби перший сніг зими. Шії довгі і гнучкі. Що за красені такі?</i>
--	---

– Правильно, це **лебеді**. А чому їх так називають, розповість один із них:

*Так мене тому назвали,
Що віддавна дивувались
Мойй сніжній білизні*

*У далекій стороні.
Я не голуб сизокрилий
Лебідь – значить «білий-білий».*

Кенгуру

Якщо ви хочете дізнатися, чому **кенгуру** так зветься, то послухайте, що він сам про себе розповідає:

<i>На наш материк прибули іноземці, Побачили нас і питають туземців: «Як звірі ці зуться?» А ті: «Кенгуру». Ще двох запитали – Ті знов: «Кенгуру».</i>	<i>Насправді ж туземці не нас називали, Не знаючи мови, вони відказали: «Я не розумію, нічого не знаю». То ж наше ім'я саме це й означає.</i>
--	---

Верблюд

Ось послухайте, що розповів про себе **верблюд**:

Багато ходив по безмежній пустелі,

Не бачив води, ні людської оселі.

Сухі колючки по барханах шукав.

То й звусь я – «той, хто багато блукав».

Заєць

<i>– Куцохвостику вухатий, Чому зайцем тебе звати? – Так давно мене назвали І на вуха не зважали Бачили, що молодець, І назвали – стрибунець.</i>	<i>Бо «заяти» – то «стрибати», Сам ти можеш порівняти: Продавець – від «продавати», Видавець – від «видавати», Ну, а заєць – від «заяти».</i>
---	---

В

Вправи цієї групи розраховані на самостійне виділення учнями лексики зі змісту навчання та пояснення її походження.

Дзвіночки

Про які квіти йде мова в загадці:

*Хто з вас, діти, нас не знає?
Ми у лісі проживаєм,
Дзвоном сонце зустрічаєм,*

*Маєм гарні сині очки,
Називаємось ... (дзвіночки)*

Поясніть самостійно назви квітів **дзвіночки, ротики, підсніжники**.

Незабудки

Відгадайте загадку:

*Ту дівчину синьооку
Завжди стрінеш край потоку.*

*В неї ніжки вмиті в росах,
В неї небо сяє в косах.*

– Що це за квітка?

– Як утворилась її назва?

Носоріг

Про яку тварину йде мова в загадці:

*З-поміж інших тварин
Всяк його впізнає.*

– Як утворилась назва цієї тварини?

*Із усіх тільки він
Ріг на носі має.*

Січень

– Як називається перший місяць року?

– Так, січень. Про цей місяць люди склали багато прислів'їв. Послухайте одне з них:

Січень січе, ще й морозить, господар з лісу дрова возить.

А от чому цей місяць назвали **січнем**, зараз ви самі поясните, а потім послухаєте доповнення (Назва цього місяця походить від старовинного слов'янського слова «сікти». Саме в цю пору давні слов'яни вирубували ліс, чагарник, готуючи землю для посіву зерна. Від основи дієслова «сікти» і утворився іменник **січень**. Ось звідки походить назва цього місяця).

Лютий

Послухайте прислів'я:

Лютий лютує, бо весну чує.

– Поясніть походження назви цього місяця ,а потім послухаєте уточнення (**Лютий** – слов'янське слово, означає «злий», «жорстокий»). Лютневі морози бувають дуже дошкульними, тому і говорять: «**Лютий**, не лютой, бо Весна в дорозі. Подивися, місяць **Лютий**, вона стоїть вже на порозі».

Березень

– У якому місяці ми відзначаємо мамине свято, свято всіх жінок?

– Правильно, в **березні**. А чи знаєте ви, чому його так називають? Поясніть, а потім послухайте доповнення до вашого пояснення (назва першого місяця весни – **березня** пов'язана з розвиванням у цей час берези, із збиранням її соку. Недаремно в деяких місцевостях, зокрема у білорусів, третій місяць року називають *сочнем, соколиком*).

– Поясніть самостійно походження таких місяців: **серпень, жовтень, липень, червень, грудень, травень, квітень**.

Звичайні етимологічні «екскурсії» мусять бути не самоціллю на уроці, а влучним, захоплюючим додатковим змістом навчання до виучуваної теми. Така робота сприяє розвиткові пізнавального інтересу до навчання, пізнавальної активності та діяльності учнів на уроках рідної мови в початкових класах .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н.М.Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Монографія. – К.: 1998. – 119 с.
2. Гринчишин Д.Г. З історії української психології. – К.: Наукова думка, 1980. – 263 с.
3. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. – К.: Рад. школа 1991. – 284 с.
4. Лисиченко Л.А. Бесіди про рідне слово і його значення. – Харків, 1993. – 137 с.
5. Мовчун А., Соловець Л. У світі етимології: Навчально-довідковий посібник з етимології для учнів початкових класів / За ред. професора О.О.Тараненка. – Кімо,1998. – 191с.
6. Чак Є.Д. Таємниці слова: Науково художня книжка: Для середнього шкільного віку. – К.: Веселка, 1991. – 221 с.